

Zlata Živaković-Kerže

(Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema,
Slavonski Brod)

POVIJESNE I DRUŠTVENE PRILIKE NASTANKA I DJELOVANJA ALJMAŠKOG SVETIŠTA U 18. STOLJEĆU

UDK 232.931(497.5 Aljmaš)"18"

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 29. 1. 2007.

Autorica je u radu, na temelju objavljene literature i sačuvane arhivske građe, prikazala povijesne i društvene prilike u vrijeme nastanka i djelovanja Aljmaškog svetišta u 18. stoljeću. Pri tome je posebice obradila onodobno teško stanje u aljmaškom gospodarstvu i spomenula zdravstvene (ne)prilike uvjetovane slabom ishranom i nezdravom okolicom te demografske prilike na temelju prvih popisa stanovnika Aljmaša i grafički prikazala desetogodišnji natalitet i mortalitet Aljmašana iz sačuvanih matičnih knjiga rođenih i umrlih rimokatolika župe Aljmaš u razdoblju od 1754. do 1764.

Ključne riječi: Aljmaš, svetište, Slavonija, vlastelinsko dobro, Družba Isusova, gospodarstvo, demografija, 18. stoljeće.

Aljmaš, mjesto smješteno na obroncima Daljske planine na desnoj obali Dunava,¹ u vrijeme kada su isusovci 20. studenoga 1704. prenijeli Gospin kip u Aljmaš,² i o. Jurina okupio Aljmašane koji su radosno klicali: "Ostani Majko kod nas, mi ti dajemo utočište. Majko od Utočišta, moli za nas!", život u ovom dijelu Slavonije tek je počeo izlaziti iz ratnih ruševina, ponajprije iz demografskih i gospodarskih.

Doduše, u Aljmaš, mjesto u to doba udaljeno pješačkim hodom sat i četvrt od Bijeloga Brda, dva sata od Erduta i punih sat i četvrt od Dalja,³ polako se, ali trajno, prijašnji stanovnici počеше vraćati i graditi posve nove kuće,

¹ *Leksikon naselja Hrvatske*, Prvi svezak, Zagreb, 2004., 7.

² Isusovci su se krajem 17. stoljeća skrbili za katolike u Baranji, tadašnjem južnom dijelu Ugarske, te su u mjestu Laško (današnji Lug) podigli drvenu kapelu u čast Blažene Djevice Marije. U Osijeku su izradili Gospin kip, koji je na Veliku Gospu 1697. dopraćen u Laško. U vrijeme velike Rákóczyjeve bune isusovci su Gospin kip prenijeli u Aljmaš jer su kalvini odbacivali štovanje Majke Božije, pa je prijetila opasnost da kip unište. (Vidi: Antun JARM / Ante MARKIĆ, *Aljmaš 300 godina Svetišta Gospe od Utočišta (1704. – 2004.)*, Aljmaš, 2004.).

³ *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća*, Virovitička županija, (pripremile Ivana Horbec i Ivana Jukić), Zagreb, 2002., 265.

od nepečene cigle, prekrivene slamom, trskom ili šašom. Naime, poslije oslobođenja od osmanske vlasti 1687. Aljmaš je obnovljen, ali ne na istom mjestu gdje je bilo srednjovjekovno trgovište, nego dalje od glavnoga puta, gdje je prethodno bio vinograd. Ubrzo potom, 1690. godine, Aljmaš je dala Tullio Miglieva komisija isusovačkoj družbi u Osijeku na uživanje.⁴

U sklopu uredovanja carske komisije, tj. povjerenstva Don Ferdinanda Carla grofa Caraffe di Stigliano, na uspostavljanju nove vlasti i odvajanju vojne od javne vlasti u Slavoniji, obavljen je do kraja mjeseca ožujka 1698. prvi poznati popis stanovništva na ovim prostorima koji je obuhvaćao i stanovnike Aljmaša. Selo je tada imalo samo 24 domaćinstva. Sva su domaćinstva imala pokretnu imovinu, i to krupnozubu i sitnozubu stoku, odnosno konje, volove, krave, junad, telad, ovce, koze, svinje i košnice pčela, što je u to doba imalo nezamjenjivu ulogu kako u pojedinom seoskom domaćinstvu, tako i u cjelokupnom gospodarskom životu. Ta je imovina stanovništvu bila od životne važnosti i bez nje stanovnici Aljmaša, kao i ostalih slavonskih i srijemskih sela, ne bi mogli preživjeti. Dvadeset i četiri kućevlasnika, i to Stjepan Radilović, Petar Hercegovac, Maksim Cvetko, Luka Bošnjak, Martin Tušeković, Blaž Daljac, Pavao Svinjarević, Martin Ritkovic, Martin Bafić, Andrija Podgajac, Andrija Ritkovic, Martin Miletić, Juraj Varga, Pavao Mačvanin, Pejo Margetić, Stjepan Marinovčan, Živko Marković, Matija Nikulić, Andrija Kraljević, Mijat Babić, Šimun Greginac, Petar Greganić, Mato Šovaković i Embrak Levako, zapravo su bili potomci najstarijih Aljmašana, koji su preživjeli turska osvajanja i vladavinu napustivši Aljmaš i potraživši spas u bijegu preko Drave i Dunava.⁵

Na temelju provedenoga popisa komisija grofa Caraffe smatrala je da Aljmaš treba staviti pod komorsku upravu, a osječkoj Družbi isusovaca dati pripomoć iz komorske blagajne. Jer, kako je posve minula turska opasnost nakon ponovljenih pobjeda Habsburške Monarhije nad Osmanskim Carstvom,⁶ život se postupno vraćao u gotovo napušteno selo koje je car Leopold I. (1658. – 1705.) nasuprot komisijskom mišljenju ipak dao osječkim isusovcima 17. veljače 1702. uz godišnju desetinu od 196 forinti. O toj je odluci car obavijestio grofa Caraffu koji je isusovce uveo u krupni poljoprivredni posjed 23. ožujka te godine. Oni će u potonjim desetljećima 18. stoljeća posjed formirati kao kasnofeudalno vlastelinstvo.⁷

⁴ Ive MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, Osijek, 1993., 309.

⁵ Tade SMIČIKLAS, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, Drugi dio, Zagreb, 1891., 50, 51.; I. MAŽURAN, *Izveštaj Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1798. i 1702. godine*, Osijek, 1989., 81-83.

⁶ Od 1716. do 1718. oslobođen je preostali dio Srijema, ostvaren ponovni izlazak na rijeku Unu, a u Dalmaciji na Dinaru i u Imotski.

⁷ I. MAŽURAN, *Izveštaj Caraffine komisije...*, nav. dj., 81-83, 247.

Međutim, bez obzira na novonastale političke i društvene prilike to se razdoblje nije puno razlikovalo od prethodnoga. Ratovi, kuga i glad i na ovim su prostorima obilježili 18. stoljeće. Vraćali su se takvom upornošću da su postali strukturom svakodnevnog života Slavonije, dakle i Aljmašana.

K tome su i višegodišnja ratna iscrpljivanja, zbog ratova Austrijskog Carstva vođenih izvan hrvatskoga područja, poput Kuručkog rata u Ugarskoj od 1703. do 1711. pod vodstvom kneza Franje II. Rákócziya, rata Habsburške Monarhije s Osmanlijama 1716. do 1718. te 1736. do 1738., kao i rata za austrijsku baštinu od 1740. do 1748. godine, izravno pogađala Aljmašane, kao i sve stanovnike diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije, jer su doprinosili izdržavanju vojski koje su sudjelovale u tim borbama.⁸

U to su doba i sveopća pustoš, uništeno gospodarstvo, zapuštena i neobrađena zemlja, nerodice, tj. dvije loše uzastopne žetve, uništen stočni fond koji se sporo oporavljao i množio, dovodile stanovnike Aljmaša gotovo do ruba gladi. Sve je to teško pogađalo seljake, kmetove, koji u to doba nisu posjedovali nikakvih zaliha hrane, te uvelike usporavalo oporavljanje i razvoj seoskoga gospodarskog života uopće. Opća imovinska i pravna nesigurnost bila je kruta stvarnost koje gotovo nitko u Carstvu nije bio pošteđen. Naime, zbog neredovite ili nikakve opskrbe vojska je otimala sve do čega je mogla doći (npr. sve vrste žitarica, kuneće i lisičje kože, meso, med, ribe i ostale zemaljske proizvode) te počela uvoditi nove feudalne odnose. Stoga su se stanovnici Aljmaša, poučeni iskustvom iz prethodnih godina, držali početkom 18. stoljeća i dalje Dunava, šuma i skrovišta, to više što se carska austrijska vojska u novonastalim političkim i društvenim prilikama nije mnogo razlikovala od bivših tlačitelja.⁹

Zbog gladi pogoršavale su se i zdravstvene prilike, što je ranije ili kasnije otvaralo vrata epidemijama, a one su kroz vjekove snažno utjecale na proces razvoja stanovništva. Neotporni i neishranjeni stanovnici Aljmaša bili su izloženi posljednjoj epidemiji kuge koja se širila Slavonijom i Srijemom 1738. i trajala do proljeća 1740. godine. Međutim, bez sačuvanih povijesnih vrela teško je rekonstruirati kolika je bila u Aljmašu depopulacija stanovništva u doba te posljednje velike epidemije kuge koja je harala na području Slavonije i Srijema.¹⁰

⁸ Josip ADAMČEK, „Ekonomsko-društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću“, *Društveni razvoj u Hrvatskoj od početka 16. do početka 20. stoljeća*, (uredila Mirjana Gross), Zagreb, 1981., 59, 62, 67.

⁹ Igor KARAMAN, *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje, Studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII. – XX. st.*, Zagreb, 1997., 9, 10, 23, 55.; I. MAŽURAN, „Rat za oslobođenje Slavonije ispod osmanske vladavine od 1684. do 1691. godine“, *Peti Znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, sv. 1, JAZU Zagreb, Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek 1991., 241.

¹⁰ Biserka BELICZA, „Zdravstvo i zdravstvene prilike Slavonije u 18. stoljeću“, *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje Zbornik radova*, Osijek, 1991., 296-300.

Gospodarska, društvena, demografska i ina kretanja u prvim desetljećima djelovanja Aljmaškog svetišta

U Aljmašu, isusovačkom dobru, smještenom nedaleko od samog ušća Drave u Dunav, bio je u prvom desetljeću 18. stoljeća agrar dominantna privredna djelatnost, uz ribolov, jer su te rijeke, koje su činile granicu Kraljevine Hrvatske i Slavonije, u to doba bogate ribom. Moruna, štika, šaran, kečige i druge vrste riba nadopunjavale su onodobnu stopostotnu agrarnu (poljoprivrednu) proizvodnju; ratarstvo i stočarstvo obilježile su stalne izvanredne okolnosti uvjetovane čestim nerodicama te zanemarivanjem gnojenja zemlje, uz jedno plitko preoravanje te izlaganje posijanog sjemena konjskom i volovskom gaženju, uopće obrada zemlje bez gnojenja i vrlo rijetko ostavljanje zemlje na ugaru te upotreba skromnih oruđa (drvena, rjeđe željezna, ralica, stočna vuča i drugo) te tzv. drugo kmetstvo ili refeudalizacija ekonomskih i društvenih odnosa u sveukupnom javnom i privatnom životu – mogla je zbog slabih uroda osigurati stanovništvu Aljmaša tek golo preživljavanje, gotovo samo za vlastite potrebe. Budući da je veličina prinosa i prihoda seoskog stanovništva tada bila manja od veličine obveznih daća (devetine, gornice i regalnih prava te različite rabote), gospodarskoga razvoja u Aljmašu u tom razdoblju gotovo i nema.¹¹

Slabom razvoju gospodarstva doprinosile su stalne poplave sjeverne strane Aljmaša, i to u rano proljeće i u kasnu jesen kada su Drava i Dunav preplavljivale desnu obalu. K tome su bare Šokica, Čosna bara, Pravišće, Mala i Velika tišina ostajale i u suho doba pod vodom. Iako njihove obale nisu bile strme, imale su blatnjavo tlo pa ih se ni u koje doba nije moglo prijeći. Zemaljskom cestom i svim putovima koji su izlazili iz sela i vodili u Dalj mogla su se za suha vremena kretati tzv. teška i laka kola, ali se za vlažna vremena zbog blatnjava tla cestama otežano prometovalo. Takve karakteristike imao je i put koji je vodio u Erdut kroz vinogorje na padini brdskog hrpta.¹²

* * *

Od drugog desetljeća 18. stoljeća postupno se poboljšavaju gospodarske prilike i u Aljmašu, i to zbog povratka mirnodopskog načina života u Slavoniju, utvrđivanja istočne granice između Habsburške Monarhije i Osman-

¹¹ Robert RILL, „Jozefinski vojni zemljovidni na prostoru Republike Hrvatske“, *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća – Virovitička županija*, Zagreb, 2002., 26, 27.; Mirko VALENTIĆ, „Iz povijesti Virovitičke županije“, *Hrvatska na tajnim zemljovidima...*, nav. dj., 41-44.; Fridrich Wilhelm TAUBE, *Historijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema kako s obzirom na njihove prirodne osobine tako i na njihovo sadašnje ustrojstvo* (s njemačkoga preveo Boško Petrović), Subotica, 1998., 32-34, 161; Ivan ERCEG, „Životni uvjeti stanovništva u Slavoniji (u dijelu Podunavlja) krajem 17. i početkom 18. stoljeća“, *Acta historico-oeconomica*, vol. 21, Zagreb, 1994., 14-15.

¹² *Hrvatska na tajnim zemljovidima...*, nav. dj., 265, 266.

skoga Carstva,¹³ inkorporiranja Slavonije u sastav Hrvatske i njezine podjele na civilnu i vojnu upravu. Od toga su se vremena intenzivnije sijale sve vrste žita, npr. pšenica, raž i zob te kukuruz, grašak, grah, soja, proso, a sadio se i krumpir. Seosko kmetsko stanovništvo isusovačkog dobra Aljmaša vezano za zemlju imalo je, bez obzira na prinose, velike obveze budući da je u to doba fiskalnu podlogu uprave u Slavoniji predstavljalo čak petnaestak izvora odnosno grupa prihoda. Na prvom mjestu bilo je podavanje u vojničke svrhe tzv. „Militär-Quantum“, što je predstavljalo jezgru pravog državnog poreza. Kvota mu je bila 13 forinti po selištu, te se prema tome tada računalo da Slavonija i Srijem imaju ukupno oko 3.300 selišta. Plaćali su ga kako podanici komorskih i vojnih distrikata, tako i pojedinih vlastelinstava. To su u prvom redu bili crkveni posjedi među kojima je bilo i isusovačko dobro Aljmaš s 8 selišta. Uz brojne manje prihode, daću za utvrde, te obveze prema zemljišnom gospodaru, vlastelinu (u naturi, ili radom¹⁴ te vlastelinske daće¹⁵) ta su davanja Aljmašani teško ostvarivali s obzirom na nerazvijenost agrarne proizvodnje i robno-novčanih odnosa te slabog priliva novca tako potrebnog za plaćanje poreza.¹⁶

Budući da je život na vlastelinstvu seljacima kmetovima bio vrlo težak, opterećen stalnim i nekontroliranim davanjima, car Karlo III. (1711. – 1740.) započeo je urbarske regulacije i 1737. proglasio tzv. Karlov urbar (Carolina urbarialis regulatio),¹⁷ kojim su uređena, doduše samo formalno, seljačka davanja i odnosi na vlastelinstvu. Iako su to bile velike promjene u položaju kmetova i postupni uvod u novo razdoblje u odnosima između kmetova i vlastelina, kmetu urbar nije donio nikakva olakšanja, dapače jačala su opterećenja pa su kmetovi i nadalje živjeli, uz nezadovoljstva, vrlo teško.¹⁸

Međutim, živjeti se moralo. To je vrijeme kada je u Aljmašu, kao i u drugim mjestima Slavonije i Srijema, porast stanovništva bio veći od površina obradivog zemljišta; kada se raspoloživom radnom snagom obrađivalo više

¹³ Od mira u Beogradu 1739. zajamčena je sloboda trgovine i osigurane povlastice trgovcima Monarhije u Osmanskom Carstvu i obratno.

¹⁴ Tzv. kuluk; obrada vlastelinske zemlje i vinograda, kao i uređivanje šljivika.

¹⁵ Npr. crkvena desetina.

¹⁶ I. KARAMAN, *Iz prošlosti Slavonije...*, nav. dj., 23, 24.; I. MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva...*, nav. dj., 310-313.; Josip BÖSENDORFER, *Crtice iz slavonske povijesti*, Osijek, 1910., 341, 353-354.

¹⁷ U Hrvatskoj je urbarska regulacija počela 1737. i po tom urbaru slavonski je seljak morao dati 3 forinte zemljarine i 8 forinti u ime otkupa rabote, dakle 11 forinti po sesiji ili baštini. Osim toga bio je obvezan na vinski i žitnu desetinu u naturi, a mala je desetina bila ukinita. Svako urbarijalno i rustikalno zemljište, oduzeto kmetu, imalo se vratiti, a na svako pusto selište imao se naseliti novoselac ili se to zemljište predalo na iskorištavanje susjednoj seoskoj općini uz desetinu u naturi ili novcu. Vlastelinu su ostala sva regalna prava, ali je kmet smio točiti i nabavljati vino za vlastite potrebe od Miholja do Đurđeva i drugo. Kmeta je vlastelin mogao kažnjavati samo prisilnim radom i zatvorom, nikako novčanom kaznom.

¹⁸ J. BÖSENDORFER, „Urbar osječkih isusovaca (1746/1747).“, *Vrela i prinosi*, sv. 5, Sarajevo, 1935., 62-64.; I. ERCEG, „Životni uvjeti stanovništva...“, n. dj., 14-15.

zemljišta nego što je to zbog prosječnih uvjeta rada bilo moguće, naprezanja seoskog stanovništva dostizala su granice izdržljivosti. Povećanjem broj krupnozube stoke (konjogojstva i govedarstva) raspodjela konja i volova, proporcionalno prema broju kmetova, neposredno je utjecala na opći razvoj ratarstva i povećanje površina obradivog zemljišta. Naime, ovisno o broju i snazi konjskih i volovskih zaprega bilo je moguće obraditi veće površine zemljišta i lakše prevesti sve vrste žitarica i drugih plodina. Širenju površina obradivoga zemljišta neposredno je doprinosilo i krčenje šuma; krčevine su pretvarane u oranice, pašnjake, vinograde i šljivike. Uzgoj šljiva i podizanje šljivika imalo je višestruku gospodarsku vrijednost budući da su šljive, suhe ili svježje, osobito za pečenje rakije i kuhanje pekmeza, bile poznate još iz vremena vladavine Turaka Osmanlija. Veliki udjel u svemu tome imala je očito ženska radna snaga jer su muškarci često izbivali iz mjesta boravka, radeći i kulučeći u mjestima udaljenim i nekoliko dana hoda.¹⁹

* * *

Složene povijesne i društvene prilike oblikovale su u to doba i naseljenost u Slavoniji, pa tako i u Aljmašu. Budući da je sve do Požarevačkog mira (1718.) ovo područje razmjerno slabo i rijetko naseljeno, u Aljmaš se, u kojem je 8. rujna 1715. bosansko-đakovački biskup Đuro Patačić posvetio crkvu, sve snažnije doseljavalo. Prva polovica 18. stoljeća obilježena je jakim valovima migracije uz doseljavanje novih stanovnika i dinamički porast stanovništva u kojem je broj doseljenika neprestano nadmašivao prirodni prirast.²⁰ Taj demografski rast i razvoj podupirao je Habsburški dvor najviše u epohi apsolutizma i merkantilizma²¹ politikom društveno-gospodarskoga razvoja i orijentacijom na poljoprivredne djelatnosti stimulirajući doseljavanje stanovništva u oslobođene i opustjele krajeve dravskog i podunavskog bazena. Budući da su se isusovci, kao i ostali onodobni veleposjednici, brinuli kako privući potrebnu radnu snagu koja će obrađivati neobrađena zemljišta, podupirali su doseljavanje ratara i nadničara, što je pospiješilo gospodarski razvoj ovoga područja. Onodobna kolonizacija bila je krajnje osmišljena; Habsburška Monarhija je «spiritus movens» te kolonizacije. Ona se i ne bi mogla shvatiti ako bi se zanemarila habsburška demografska politika u čitavoj Panoniji, tj. u Podunavlju. Popisi stanovnika sastavljeni u tom razdoblju govore o planskom naseljavanju u Slavoniju, a imena i prezimena ukazuju i na velik broj doseljenih Hrvata.²²

¹⁹ I. MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva...*, nav. dj., 75-77.

²⁰ Milan MESIĆ, *Međunarodne migracije: tokovi i teorije*, Zagreb, 2002.

²¹ Merkantilizam u ekonomiji je shvaćanje po kojem je trgovina jedini pravi izvor narodnog blagostanja i bogatstva; stoga je pridana velika pozornost trgovini i izvozu, a ne proizvodnji.

²² Dražen ŽIVIĆ, "Neka obilježja diferencijalnog demografskog razvoja urbanih i ruralnih/područja Istočne Hrvatske", *Migracijske i etničke teme*, god. 19, br. 1, Zagreb, 2003., 71, 72.

Taj je oblik naseljavanja karakterističan i za Aljmaš. Naime, u njemu 30-ih godina 18. stoljeća žive zadružni ili inokosni staroselci, te pridošli novoselci, tj. prebjezi, odnosno manje grupe katolika, koje su potajno napuštale Bosnu i prešavši Savu naseljavale se u Slavoniji i Srijemu. Stiglo je tada u selo i nekoliko mađarskih obitelji iz južne Ugarske, tj. Bačke. Mjesto se širilo izgradnjom kuća, pa je priliv novih doseljenika, tzv. novoselaca, znatno osvežilo i brojčano povećao stanovništvo u Aljmašu.²³

Godine 1736. obavljen je novi popis, po uzoru na prethodni, pod nadzorom Komorske direkcije, a sastavljači su bili komorski i vlastelinski upravitelji te za gradove gradski magistrati. Rađen je posebno za svako vlastelinstvo, komorsko, vojno ili crkveno dobro i gradove, a obuhvaćao je stanovnike i njihovu pokretnu i nepokretnu imovinu u selima i naseljima na području civilne Hrvatske, tj. Provincijala. Popis sadržava dragocjene podatke o gospodarskoj i etničkoj strukturi stanovništva, te daje i golemu onomastičku građu na kojoj se temelji većina imena i prezimena na tom prostoru.²⁴ Selo je te godine brojilo 57 domaćinstava (kućanstava), tj. očeva obitelji, i to Mihailo Josipov, Ivan Kovaczevics, Marko Drenasev, Laso Bossniak, Andria Mikics, Vuk Maximovics, Mio Kovacsevics, Petar Staracs, Juracs Matkovics, Stipan Greganics, Juro Marin, Mato Podgaicsev, Thomo Baics, Pano Illin, Misko Mikanovacs, Sivko Bulics, Joso Udovcsev, Bartoll Pissarovics, Marko Udovcsev, Misko Ivanovics, Jurko Bunievacz, Luca Pissarovics, Laso Latincics, Gergo Kovacsevics, Philipp Greganovics, Misko Jellics, Juracs Sakics, Ivan Suakovics, Andria Bunievacz, Ivan Bulutovich, Jurko Hercegovicz, Nicola Mali, Juracs Suakovics, Petar Todorovics, Ilia Kovacsevics, Laso Nedich, Nenad Milinovics, Antun Puskovics, Ninko Kossics, Ivan Harvath, Jovan Poganovacz, Marco Tuczakovics, Nicola Andrin, Pavo Comendanovics, Janko Regelacz, Jurko Radasch, Petar Rotkvin, Martin Harkanovacz, Mato Stankov, Misko Bunievacz, Mihal Sabo, Ivan Mergienovics, Marian Lipovcsevics, Jacob Petrievacz, Ivko Bokcsinovacz, Stipan Stankov i Misko Podgaicsev.²⁵

Usporedbom popisa stanovnika iz 1698. s popisom iz 1736. može se zaključiti da uz nekoliko starosjedilačkih aljmaških obitelji (npr. Hercegovicz, Gerganovics, Bossniak, Greganics i dr.) Aljmašane čine i pridošle obitelji Kovaczevics, Podgaicsev, Bunievacs, Bulics, Comendanovics, Udovcsevics i druge, koje su utrostručile broj stanovnika Aljmaša.

²³ J. BÖSENDORFER, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950., 69.; I. MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva...*, nav. dj., 43.

²⁴ J. BÖSENDORFER, *Agrarni odnosi...*, n. dj., 70,77.; Stipan SEKEREŠ, „Stara osobna imena u Slavoniji i Baranji“, *Radovi Centra za znanstveni rad – Vinkovci*, Zagreb, 1975., 137-172.

²⁵ F. W. TAUBE, *Historijski i geografski opis...*, nav. dj., 161-163.; I. MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva...*, n. dj., 310-313.; Ivan ERCEG, „Životni uvjeti stanovništva...“, nav. dj., 17-18.

Domaćinstva su sa svojim ukućanima (25 oženjene braće i sinova, 17 braće i sinova s navršenih 15 godina, 4 udovice s posjedom i jednim inkvilinom) bila nositelji cjelokupnog života i rada mjesta. Na njih su se obraćali svi javni i privatni čimbenici, jer su oni bili platci i davatelji svih nameta, podavanja i taksa kako državnim, tako zemaljsko-lokalnim i crkvenim organima vlasti i uprave. Po tom popisu Aljmašani su posjedovali 102 konja, 121 kravu, 176 krava i junadi, 257 ovaca i koza, 111 svinja, 135 košnica pčela, 369 jutara oranica, 145 kosaca livada,²⁶ 136 motika vinograda²⁷ i 7 jutara šljivika, tj. 10 selišta. To je vrijeme postupnog povećavanja agrarne proizvodnje s visokim udjelom oranica i sveukupne imovine stanovništva isosvačkog dobra Aljmaš, koje se ogledalo u pokretnoj i nepokretnoj imovini njegova stanovništva, tj. u krupnoj i sitnoj stoci, zasijanim oranicama, vinogradima i uzgoju vinove loze, šljivicima, sjenokošama, košnjama pčela i zajedničkim vodenicama.²⁸

Godine 1746. u Aljmašu je već 12 sesija. Tada je vrijedio princip da svaki seljak kmet mora dobiti toliko od sesije da može on i njegova obitelj ne samo dobro živjeti, nego i snositi sve javne (državne) i privatne (vlastelinske) daće. Tako je kmet dobivao na pola sesije oranice (I. klase 12 jutara, II. klase 16 jutara, III. 20 jutara), livade (I., II. i III. klasa po 4 jutra), četvrt sesije oranice (I. klase 6 jutra, II. klase 8 jutara, III. klase 10 jutara) i livade (I., II., III. klase dva jutra). Povećan je i stočni fond, koji je bio i ostao temeljna baza razvoja poljodjelstva. Posjedovali su 93 vola, 66 krava muzara, 23 junice od 3 godine, 49 konja i kobilica, dva ždrebeta od 3 godine, 130 krmača od dvije godine, 68 ovaca i koza, 37 pčelinjih košnica, te obrađivali i imali 378 jutara oranica, 122 kosaca livada, 125 motika vinograda i 6 jutara šljivika.²⁹

U Aljmašu su te godine 64 kuće sa 62 kućedomaćina³⁰ (Nikola Andrin, Bano Illin, Nenad Milinovic, Luka Petrevczan, Marko Udovczevics, Tomo Baics, Joso Udovczevics, Marko Bunievasz, Juricza Bunievacz, Misko Bunievacz, Mio Szetovics, Illia Kovacsevics, Juro Suakovics, Andria Mikics, Ivo Suakovics, Ivan Bulutovics, Misko Mikanovacz, Misko Podgaics, Jakob Petrievacz, Luka Pissarovics, Tomo Sakics, Juro Matkov, Petar Bosniak, Mio Kovacsevics, Ilia Nikolin, Misko Ivanovics, Nikola Gergics, Joso Gergics, Antun Matiscin, Jovica Regelcz, Mato Matiasovics, Pavao Kovacsevics, Juro Herczegovics, Antun Nikolin, Marko Podgaicsevics, Juro Marianovics, Marian Lipovasz, Juro Sakics, Pavao Comendanovics, Mato Tuczakovics, Franio Martinovics, Sivko Tuczakovics, Filak Gerganovics, Ivan Kovacsevics, Pa-

²⁶ Onodobna mjera za površinu; 1 kosa (kosac) livade = 1.200 četvorna hvata.

²⁷ Jedna motika (kopač) vinograda = 275 četvorna hvata.

²⁸ I. MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva...*, nav. dj., 310-313.; Ivan ERCEG, „Životni uvjeti stanovništva...“, nav. dj., 17-18.

²⁹ J. BÖSENDORFER, „Urbur osječkih ...“, nav. dj., 71, 72, 63, 64.; Isti, *Crnice iz slavonske...*, nav. dj., 414.

³⁰ U odnosu na prethodno desetljeće 5 domaćinstava više.

vao Kosics, Sekula Nedics, Petar Todoric, Stephan Stankov, Marko Josipovics, Laso Latincics, Milo Ivkovic, Ivan Merganovic, Sargo Milinovic, Laso Bosniak, Laso Nedics, Nikola Bulics, Joso Bulics, Andria Stankov, Marko Gerganovic, Jancziga Miale, Misko Jelics i Marko Rackin), 46 oženjene braće i sinova s navršenih 16 godina i 4 udovice s posjedom.³¹

Od 1736. pa nadalje porast broja stanovnika u Aljmašu temeljio se isključivo na prirodnom prirastu jer se iz popisa deset godina potom može uočiti neznatan broj novopridošlih obitelji, tj. novih prezimena kućedomaćina. Taj prirodni prirast, praćen u potonjem desetogodišnjem razdoblju, tj. od 1754.³² do 1764. godine, govori o slabom intenzitetu s različitim smjerovima kretanja. Naime, broj stanovnika se sporo povećavao iako je broj živorođene djece bio permanentno visok (s visokim stopama nataliteta). Tako je npr. 1755. u Aljmašu rođeno 42 djece (Sebastianus Peicz, Fabianus Suakovicz, Marta Hercegovics, Adamus Puakovic, Anna Bunievacz, Marcus Kovachovic,³³ Josephus Szunkov, Adamus Puakovic, Josephus Tucin, Eva Udovcovic, Stanislaus Andrin, Anna Beslic, Psilippus Kovacovic, Martha Hajnakovic, Jacobus Udovcovic, Anna Marjanovic, Martha Bulics, Agata Dubravac, Josephus Gergics, Anna Nicolin, Helena Tuczakovic, Eva Consog, Antonius Mariacovic, Helena Pisarovic, Antonius Camenanovic, Stephanus Bulics, Stephanus Geics, Stephanus Podgajcovic, Martha Podgajcovic, Marias Matovic, Georgius Geics, Margareta Bunievacz, Catharina Tuczakovic, Adamus Suakovic, Marko Andrin, Simon Puakovic, Josephus Kratokvila, Stanislavus Petrevcsanin, Catharina Kerti, Marcus Ivanovic, Adamus Gerganovic, Martha Gergics).³⁴ Broj umrlih je varirao, pa je tako te godine umrlo samo 13 osoba (Catharina Rotquics, Antonius Mattiasovic, Fabianus Suakovic, Agata Mikics, Adreas Pertrevcsanin, Maria Podgajcovic, Martha Kovacovic, Maria Kovacovic, Michael Pizarovic, Stephanus Podgajcovic, Thomas Baics, Anna Nicolin, Adamus Kovacshovic). Strukturalni razvoj onodobnog stanovništva Aljmaša, koji je u prvoj polovici 18. stoljeća

³¹ Sesija je imala oranica: I. klase 24 jutra, II. klase 32 jutra, III. klase 40 jutara, livada: I, II. i III. klase po 8 jutara te zajedničkog pašnjaka 3 jutra (Vidi: J. BÖSENDORFER, „Urbar osječkih ...“, nav. dj., 71, 72, 63, 64.; Isti, *Crtice iz slavonske...*, n. dj., 414.)

³² U Državnom arhivu u Osijeku sačuvane su matične knjige rimokatolika, Župa Aljmaš, od 1754. pa nadalje. Nažalost ranijih matičnih knjiga nema.

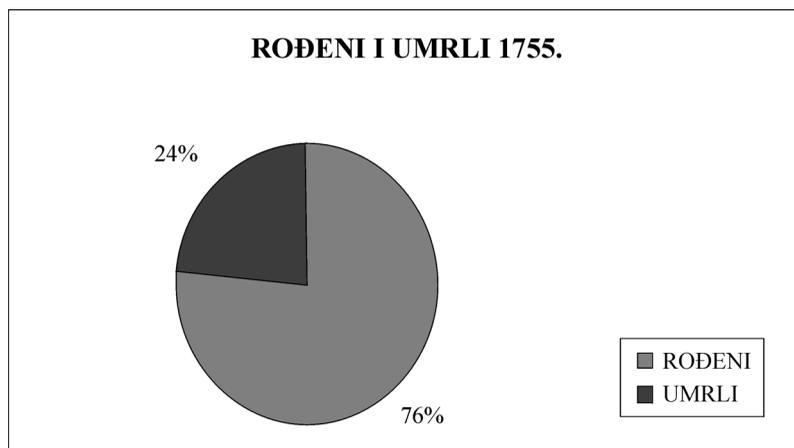
³³ Prezimena Aljmašana iz popisa matičnih knjiga rođenih i umrlih rimokatolika, Župe Aljmaš, iz 1754. pa nadalje navedena su u ovom radu tako kako su upisana u spomenutim knjigama. Ona se s obzirom na to dijelom (za neka prezimena) razlikuju od prezimena iz popisa 1698., 1736. i 1746. preuzetih iz I. MAŽURAN, *Izveštaj Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1798. i 1702. godine*, Osijek, 1989., 81-83.; Isti, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine*, Osijek, 1993., 313.; Josip BÖSENDORFER, *Crtice iz slavonske...*, nav. dj., 341, 353-354. Može se ipak pretpostaviti da je riječ o istim obiteljima, samo u ovim slučajevima drukčije upisanih.

³⁴ HR-DAOS-500, Matična knjiga rimokatolika, Župa Aljmaš, Knjiga rođenih 1, 1754. – 1841.; Jakov GELO, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. g.*, Zagreb, 1987., 14, 138.

gotovo isti kod velike većine stanovnika Slavonije, karakterizira borba za golo preživljavanje, što je imalo teške posljedice, posebice u visokoj smrtnosti dojenčadi, a potom djece stare 2 do 5 godina, pa je onodobni prosječni životni vijek bio relativno kratak. U Aljmašu, što pokazuju podaci iz matičnih knjiga umrlih, svako četvrto novorođenče nije na životu dočekalo ni prvi rođendan. Tako je u godinama 1757. i 1758. broj umrlih Aljmašana (25 i 27) bio iznad broja rođenih (21),³⁵ što je, najvjerojatnije, znak neke dublje krize u društvu. Je li riječ o uzastopnim nerodicama ili o nekoj epidemiji, možemo samo, zbog pomanjkanja onodobnih povijesnih vrela, pretpostavljati.

Grafikon 1.

Postotak rođenih i umrlih u 1755. godini

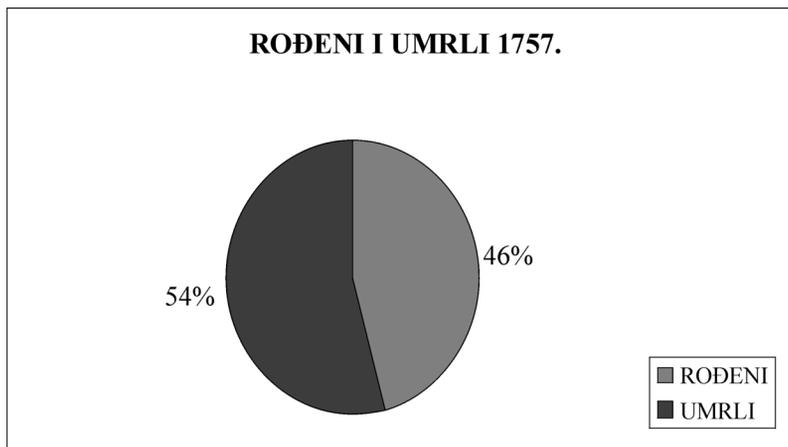

Vrelo: HR-DAOS-500, Matična knjiga rimokatolika, Župa Aljmaš, Knjiga rođenih 1, 1754. – 1841.; Knjiga umrlih 4, 1754. – 1847.

³⁵ HR-DAOS-500, Matična knjiga rimokatolika, Župa Aljmaš, Knjiga umrlih 4, 1754. – 1847.; J. GELO, *Demografske promjene...*, nav. dj., 14, 146, 147.

Grafikon 2.

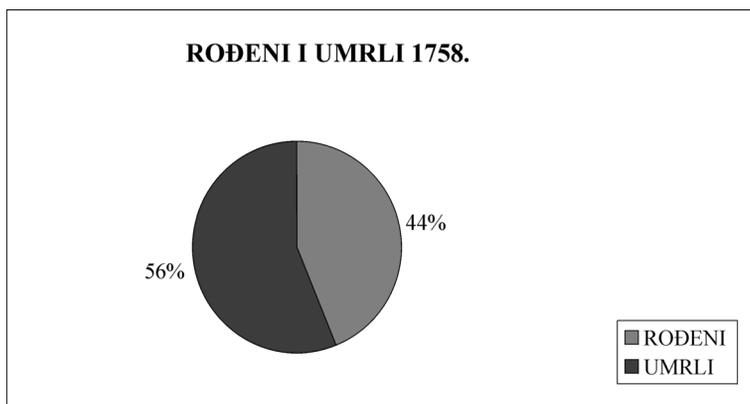
Postotak rođenih i umrlih u 1757. godini

Vrelo: HR-DAOS-500, Matična knjiga rimokatolika, Župa Aljmaš, Knjiga rođenih 1, 1754. – 1841.; Knjiga umrlih 4, 1754. – 1847.

Grafikon 3.

Postotak rođenih i umrlih u 1758. godini

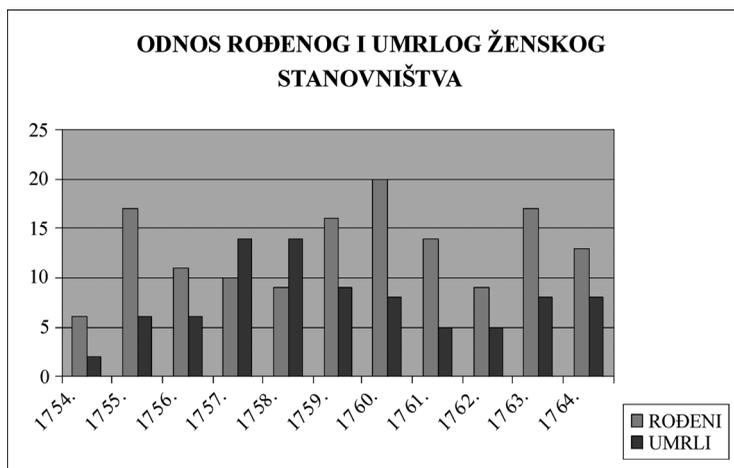
Vrelo: HR-DAOS-500, Matična knjiga rimokatolika, Župa Aljmaš, Knjiga rođenih 1, 1754. – 1841.; Knjiga umrlih 4, 1754. – 1847.

U ukupnom stanovništvu bilo je gotovo podjednako žena i muškaraca, ali je kratak bio vijek žena koje su umirale u fertilnoj dobi zbog prokreacija u prosjeku svake treće godine, a bez medicinske zaštite i njege, bez dovoljne prehrane i, dakako, uz obavljanje vrlo teških poljodjelskih i kućnih poslova. I muškarci su umirali u ranoj dobi zbog teških poslova, nemira, sudjelovanja u ratovima, izgladnelosti, u epidemijama i zbog drugih razloga. Sklapanje

novih brakova udovaca i udovica svega nekoliko mjeseci nakon smrti bračnoga druga nije u tim i takvim prilikama iznimka, nego pravilo koje se diljem Slavonije može pratiti tijekom cijeloga 18. stoljeća.³⁶

Grafikon 4.

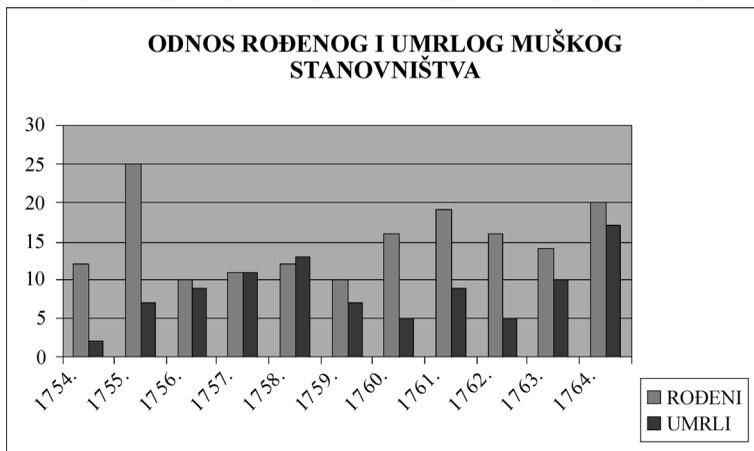
Odnos rođenog i umrlog ženskog stanovništva od 1754. do 1764.

Vrelo: HR-DAOS-500, Matična knjiga rimokatolika, Župa Aljmaš, Knjiga rođenih 1, 1754. – 1841.; Knjiga umrlih 4, 1754. – 1847.

Grafikon 5.

Odnos rođenog i umrlog muškog stanovništva od 1754. do 1764.

Vrelo: HR-DAOS-500, Matična knjiga rimokatolika, Župa Aljmaš, Knjiga rođenih 1, 1754. – 1841.; Knjiga umrlih 4, 1754. – 1847.

³⁶ J. GELO, *Demografske promjene...*, nav. dj., 14, 68.; Robert SKENDEROVIĆ, „Kuga u Požezi i Požeškoj kotlini 1739. godine“, *Scrinia Slavonica*, br. 3., Slavonski Brod, 2003., 168.

Povijesne i društvene prilike u vrijeme nastanka i djelovanja Aljmaškoga svetišta u 18. stoljeću karakterizira, dakle, dinamičan razvoj gospodarskog i demografskog života u Aljmašu, vlastelinskom dobru osječke Družbe isusovaca. Vrijeme nakon prestanka austro-turskih i inih ratova obilježio je razvoj agrarne proizvodnje i neprekidno povećavanje stanovništva, što će se nastaviti i nakon 1751. godine kada su isusovci posjed prodali grofu Karlu Palfyju. Od 1785. aljmaško je vlastelinstvo u posjedu plemićke obitelji Adamović Čepinski, kada je Ivan Kapistran I. Adamović (1726. – 1808.) posjed kupio od Ivana grofa Palffyja mlađega.³⁷

Summary

HISTORICAL AND SOCIAL CIRCUMSTANCES OF THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITY OF THE ALJMAŠ SHRINE IN THE 18TH CENTURY

Aljmaš, a village situated on the slopes of the Mount Dalj on the right bank of the Danube, only began its recovery from the destructive effects of war, primarily in demographic and economic sense, at the time when the Aljmaš shrine became active in the 18th century. Namely, as the Turkish danger was completely eliminated after repeated victories of the Habsburg Monarchy over the Ottoman Empire, life gradually started to return to the almost deserted village that Emperor Leopold I (1658 – 1705) granted to the Society of Jesus from Osijek on February 17th, 1702. Count Caraffa invested the Jesuits with this large land property on March 23rd the same year. In the following decades of the 18th century, the Jesuits were going to organize the property as a late-feudal manorial estate. This was a time of general desolation, ruined economy, neglected and uncultivated land, crop failure and destroyed cattle fund. General legal insecurity and insecurity of property were a bitter reality that struck almost everyone in the Empire. Starting from 1820s, however, the economic circumstances in Aljmaš began improving on account of the return of the peacetime way of life to Slavonia, the establishment of the eastern border between the Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire, the incorporation of Slavonia into Croatia and the separation of civilian and military administration. Complex historical and social circumstances at the time when the Aljmaš shrine became active were therefore characterized by a dynamic development of economic and demographic life.

(Prijevod sažetka: Ana Levak Sabolović)

Key words: Aljmaš, shrine, Slavonia, manorial estate, Society of Jesus, economy, demography, 18th century.

³⁷ J. BÖSENDORFER, *Crtice iz slavonske...*, nav. dj., 408.